

ЕКСПОЗИЦІЯ. ОБРАЗИ. ОБРАЗІ. ОБРАЗІ

Голоси з потойбіччя

Лікарка чомусь скептично подивилася на мене.

– Я не бачу причин вашої появи в моєму кабінеті...

Вона не бачить... Молода, красива, напівусміхнена.

– Як не бачите? В мене болить...

– Де болить? Що болить?

– Отут, – показав я на серце.

– Ну добре, хай так. Де ваша лікарняна карта?

– Ось вона, – поклав я на стіл лікарці том багатолітніх довідок-виписок-талмудоїдів, прошитий чорними нитками.

Виглядало те скопище папірців достоту як архівний сколок із далеких-далеких часів. Ніби вигребли його з хронологічного закапелку, в якому жили духи ще XVII чи XVIII століття. Ну, так це виглядало.

– Добре. Тільки дивіться – дата вашого народження стерлася...

– Як? – здивувався я. – Вона там була завжди.

– Самі бачите – стерлася. Давайте я напишу заново.

– Будь ласка.

– То кажіть, коли народились.

– Я?

– Ну, а хто ж?

– Пишіть... Тисяча...

– Тисяча...

– Чекайте...

– Чого чекати? Кажіть!

- Кажу... Тисяча...
- Кажіть, я ж пишу...

І тут я відчув якусь непевність. Скільки разів я називав, скільки разів прописував дату свого народження, а тут чомусь завагався. Мені вже під сімдесят літ було на той час – може, склерозом притрусило мізки?

Лікарка запитливо дивилася на мене.

- Що з вами?

Ї усміхнулася лукаво:

- Забули, коли народились?

– У паспорті написано, що 17 вересня. В такий самий день народився мій улюблений письменник Михайло Коцюбинський. Трохи раніше – Олександр Довженко...

- Довженко – це режисер?

- Ну так.

- Читала, ще в школі, «Зачаровану Десну». А фільмів не бачила.

– Їх ніхто не бачив. Хіба що я і мій друг, поет Славко Чернілевський... І кілька моїх студентів.

- Вони недоступні?

- Мої студенти?

- Фільми!

- Ні, чому ж? Всі є в інтернеті. Хтось їх дивиться, а більшість – ні.

- Чому?

– Старі, чорно-білі. Про комуністів, які хочуть перетворити Україну на щось модерне і процвітаюче... Так це сприймається багатьма.

- Ви ж кажете, що майже ніхто не дивився тих фільмів.

– Не дивився. Але, за старою традицією, не бачили, не читали, а думку мають. І думку цю тицяють усім під самого носа – як патріотичну. Ну, нібито... За відомим принципом: хто вище б'є, той краще грає. Хто голосніше крикне – того й зверху.

– Зрозуміло... Так, повернімося до ваших справ. Ви вже кілька років як не робили рентген легенів. Даю вам направлення. Обов'язково... Потім продовжимо розмову. І про Довженка теж – цікаво...

Про уточнення мого року народження лікарка забула – я її забалакав. А продовження й справді вийшло цікавим. Зробили мені знімок легенів. Ідучи в поліклініку, я побачив, як повз мене промайорів

трамвай з величезним портретом Довженка («Знамениті кияни!»). Помахав рукою класику...

За день приходжу за результатом знімка. Читаю: легені чисті й прекрасні. Легені чисті... Ну так, якими ж їм ще бути?

А от далі... Читаю: «Дата народження: 17.09.1895». Тю, це що таке? Пригадався чомусь дитячий віршик Миколи Вінграновського: «Що ж таке, що ж таке – запитало. А таке, а таке – одказало...».

Вінграновський, між іншим, учень Довженка. Навчався в нього у ВДКу, в Москві. Пропонував мені в 1994-му, на сторіччя свого вчителя, поїхати в Яреськи, на Полтавщину, де знімалася Довженкова «Земля», – удвох. «Уявіть собі: ніч, ми їдемо з вами в «рафіку», сидючи один проти одного. За вікном – зоряне небо, від Канта, від Довженка, а ми дивимось один одному в очі і думаємо про щось таке, чого не буває ні в слові, ні в мислі...».

Я не поїхав... Досі шкодую. Досі бачу, як поблискують очі Вінграновського в темряві бусика, а з вікна видко шмат зоряного неба, оспіваного Кантом і Довженком.

Так, небо і зорі були неодмінним складником Довженкового Космосу. Кінооператор Сергій Урусевський залишив короткий спогад про те, як 1955 року Довженко запросив його зняти «Поєму про море». Оператор погодився. «Ну, тоді приходьте до мене увечері – поговоримо. Я живу над булочною, на другому поверсі».

Зустріч відбулася. «Після кількох прохідних фраз Олександр Петрович запропонував мені послухати шматки із ще не завершеного ним тоді сценарію.

Читав він захоплено і натхненно. Його аж ніяк не бентежило, що слухала його лише одна людина. Він навіть не поглянув у мій бік (цікаве спостереження, яке збігається з багатьма іншими і свідчить на користь монологічної структури мислення режисера; особливість, що з віком тільки увиразнилася. – С.Т.).

У нього був на диво приємний, м'який голос. Читав він неспішно, з легким українським акцентом <...>.

Читав він, як читають вірші.

Я не пригадую зараз зміст епізоду, який він читав тоді. Не пам'я-

таю, куди і навіщо у тому епізоді бігла дівчина. Не пам'ятаю, кому і що вона кричала. Пригадую тільки, що дівчина бігла уночі, що бігла вона вже не без труднощів, з останніх сил, по воді. А на небі, відбиваючись в Дніпрі, світили яскраві зорі.

«Я був під владою цього довженківського світу. І раптом він зупинився і зовсім іншим голосом, як мені здалося, стурбовано запитав:

– А як ми будемо знімати зорі?

Це питання заскочило мене зненацька. Я не знав, як знімати зорі. Читання на цьому зупинилося.

Увесь залишок вечора Довженко говорив про те, наскільки необхідні в цьому епізоді зорі.

Я й раніше розумів, що ще під час написання сценарію у Довженка народжувався зоровий образ. Я й раніше розумів, що зображальна форма для нього – одне з головних питань. Що зображення для Довженка – це один із головних складників, сума яких і народжує фільм, картину. Недарма з ним працювали такі видатні оператори, як Демуцький і Єкельчик.

Минав час. Сценарій не було закінчено. Мені довелося знімати іншу картину»¹.

Листи з Раю

Так от, повертаючись до рентгенівського знімка моїх легенів... Довідка: з легенями все добре ніби. Однак ж перечитую... Дата мого народження в тій довідці: 17.09.1895.

Передивляюся ще раз, розпаковуючи цифри: сімнадцяте вересня тисяча вісімсот дев'яносто п'ятого року.

Напевно, помилка оператора, комп'ютера... А якщо ні? 1895-й – рік народження кіно, до якого я маю хоч і невелику, але ж причетність. Перший кіносеанс братів Люм'єрів у Парижі, на бульварі Капуцинок. 28 грудня 1895-го, на Різдво. Отже, отже...

І тут спливає в пам'яті текст, який спершу видався смішним кепкуванням когось із друзів. 2007 року побачила світ моя книжка «Олександр Довженко. Загибель богів...». За якийсь час у приймаль-

¹ Урусевский С. С кинокамерой и за мольбертом. – Москва. Алгоритм, 2002. – С. 60–61.

ні Спілки кінематографістів мені вручили конверт. «Це що?» – запитую. – «Прийшов учора. Поштою. Ваше прізвище, зворотної адреси немає...». Я кинув конверт у сумку і тільки десь за тиждень згадав про нього... Там був лист, доволі короткий. Друкований на машинці...

З листа № 1 Олександра Довженка Сергієві Тримбачу

«Шановний Сергію! Вас же Сергієм звати, я не помиляюся? Подивився в книжці, писаній Вами про мене... Вона тут є, в Раю, надіслав хтось. Не дивуйтеся, я справді опинився в от сьому Саду. Трохи нагадує той, який посадив на дачі в Переделкіно. І той, який посадив на кіностудії, в Києві. Сад, він і є сад. Не одразу я сюди потрапив, ні, дорога сюди довга, але це окрема історія. Тут немає сну, різниці між сном і явою. Живеш і в тому, і в тому одночасно. Є бібліотека, тільки без шаф, без полиць, без книг. Текст прощує в читацьку голову навпрямки. Сідаю – не можу описати, на що саме, – й читаю, дуже зручно. Коли я повернувся з Європи в 1930-му – мріяв про нову техніку в кіно. В тому числі й про таке. Сказали знімати кіно про переможний наступ цивілізації.

Так от. Ви з Олександрії, не єгипетської – нашої. А я з Яресьок, хоча скрізь пишуть, що із Сосниць. Сосниці – се моє дитинство, а народився я до великого життя в Яреськах. Моє людське там народилося. Ну от правда, тільки там я чувся українцем, а не якимось борзойомщиком “нужних народу” і партії екранних фіціюлок. Або “ненужних”.

Я подивився в тутешніх талмудах – Ви тільки на одне літо й осінь молодший од мене. В попередньому житті. Який це раз живете – знаєте? Можу подивитись у тій самій Райській бібліотеці. Я от живу тільки другий раз. Тарас Шевченко – четвертий раз родився тойді, в 1814-му. Тепер мені зрозуміло, звідки в молодого зовсім хлопця, та ще й кріпака, ота зрілість мислі і потужність образів. А от далі – далі щось не дуже вигумузилося.

Ви, от се дивлюся, в тім списку є, і Шевченко є – тільки ж далі в Тараса якийсь темний затик. Ви... Ви другий раз живете, у Вас молоде життя. Перше життя Ваше, від 1895 року, було досить коротким. Навіть у мене довше. Потім народилися ще, досить швидко. Я навіть цифри бачив Вашого другого народження – 1950 рік. Точніше не ска-

жу. Я Вас у тому-сьому житті пізнаю не так добре, бо швидко пішов теж за Деснянське коло».

Аркуш листа світився крізь сіруватий, з грубого паперу, конверт. Одначе коли я вийняв папірець, на ньому нічого не було написано. Ну просто нічого. Якесь конспірація, подумав я.

І пригадав: коли йдеться про конспіративне, втаємничене листування, треба дмухати на папір, зігрівати його. Подмухав – і текст проявився. Він щез, тільки-но я дочитав до кінця. Я похукав на ту бомажку знову – і текст воскрес. Унизу підпис: Лександр Довженко. Так, в імені не вистачало першої літери. Мабуть, зникла чи то від перегріву, чи то під час подолання кордонів, меж, що розділяють світи. А тут долати велось-довелось...

Тут я схаменувся. Це ж хтось сміється наді мною. Я ж бо всім порозказував, що після стількох років досліджень Довженка, почувуюсь його родичем. Ну от, хтось із дотепників і скористався. Нібито сам Довженко, герой моєї книжки, пише мені. Перше народження, друге... Щось не пригадую я ніякого першого життя. Я й оце, начебто друге, не все пам'ятаю.

Потім я знову прийшов до лікарки, яка посилала мене на рентген. Подивилася висновок, усміхнулась:

– Бачите, все добре. Щороку треба робити такий знімок. Тим більше, вибачте, у вашому віці... До речі, минулого разу я так і не поставила в медичній карті рік вашого народження.

– А там, дивіться, рік вказаний.

– Де?

– У висновку рентгенолога.

– Ну, так... 1895-й, – сміється, – ну, це ж помилка. Смішна.

– Ви впевнені, що це помилка?

– Я впевнена, що вам не 124 роки.

– І я впевнений. Одначе кожен з нас живе не один раз...

– Мені ця теорія відома. Тільки медицина в цих справах ніколи не виступала свідком. Професійна медицина...

– Тоді пишть так: 17.09.1895 – Життя № 1. 17.09.1950 – Життя № 2.

– Хтось із моїх колег, побачивши це, вирішить, що я подвиглася розумом...

– А ви напишіть: «Записано зі слів пацієнта».

– Гм, справді, це вихід. Тільки що подумують про психіку того пацієнта? Минулого разу ви розповідали про Довженка. Що його забули...

– Не так. Не забули... Просто він є героєм міфу...

– Хто ж його вигадав?

– Міф – це не вигадка. Міф – певна сума історій, по-вченому наративів, які й визначають індивідуальність... Колективну індивідуальність нації.

– Я чула про це. Що Тарас Шевченко той міф сотворив, так?

– Так. І Микола Гоголь.

– А Довженко?

– А з Довженком питання. Є в нього такий фільм – «Звенигора». Ранній його фільм... Так оце і є міф України. Чотири історичні епохи, зшиті одним персонажем, Вічним Дідом. Він такий собі оповідач, наратор. Цей міф – антиімперський, бо в імперській міфології ніякої України немає. Точніше, вона є – у вигляді такої собі етнографічної фарбочки.

– Сало, вишиванка, вареники...

– Так. І пишні, грудасті, розкішні жінки. Із суперовими стегнами... Тобто це така собі біологічна основа народу, тут є певні відмінності – навіть порівняно з росіянами. А вище, на цивілізаційному рівні, рівні культурному – відмінності стираються. Всі говорять на «одном великоруском язике», у всіх одні й ті самі культурні герої. І ці герої – не українці...

– Добре, я зрозуміла. Тільки змушена вас перервати – пацієнти чекають. Я написала так, як ви сказали: Життя номер один, Життя номер два. Як тоді бути з Життям номер три? Чи люди живуть лише по два рази?

– Якби я те знав... Два слова про Довженків міф України. Він-то його створив, одначе про авторство режисера мало хто знає. Він сприймається більше як герой міфу, а не його автор. Герой, що боровся, бився за Україну. Навіть посеред Другої світової...

Я вийшов з поліклініки, назустріч мені рухався трамвай. З його боковини на мене дещо суворо спозирав – з великого фото – Олек-